

Literatura llatina dedicada a Jaume I

Antoni Biosca i Bas

RESUM

L'article estudia i compara les tres principals obres llatines dedicades a narrar els fets del rei Jaume I: la crònica titulada *Liber gestorum*, de Pere Marsili; l'obra *De uita et rebus gestis Iacobi primi*, de Gómez Miedes, i el poema èpic *Triumphus Valentinus*, de Josep Ignasi Barberà. Aquestes obres dels segles XIV, XVI i XVIII narren els mateixos fets en diferents variants de la llengua llatina. Les tres obres van ser escrites amb la mateixa intenció de descriure la figura del rei com un model a imitar, però en contextos molt diferents.

PARAULES CLAU: Jaume I, llatí, Pere Marsili, Gómez Miedes, Josep Ignasi Barberà

ABSTRACT

This article examines and compares the three main Latin works devoted to narrating the deeds of King James I: the chronicle entitled *Liber gestorum*, by Pere Marsili; the book *De uita et rebus gestis Iacobi primi*, by Gómez Miedes; and the epic poem *Triumphus Valentinus*, by Josep Ignasi Barberà. These works, written in the 14th, 16th and 18th centuries, narrate the same events in different variants of Latin. All three works were written with the same intention of describing the king as a model but in very different contexts.

KEYWORDS: James I, Latin, Pere Marsili, Gómez Miedes, Josep Ignasi Barberà

INTRODUCCIÓ

És evident que el rei Jaume I (1208-1276) és una figura capital de la història de la Corona d'Aragó. Les seues conquestes de Mallorca (1229) i València (1238) van significar el creixement territorial més gran del seu domini i van implicar la major expansió de la cultura catalana. La repercussió històrica del regnat de Jaume I es veu acompanyada de la importància de la figura dins

la història de la literatura, tant per ser l'autor o impulsor del *Llibre dels fets* com per ser un personatge evocat en obres d'autors posteriors de la Corona d'Aragó, especialment entre aquells de cultura catalana. El mateix Ramon Muntaner, ja en la primera meitat del segle XIV, narra al principi de la seua crònica el record infantil de l'impacte que va rebre quan va coincidir amb el rei en una visita reial a Peralada. Molts altres autors, com els cronistes Desclot, Beuter, Viciana, Escolano o Diago, han escrit sobre Jaume I, que s'ha convertit al llarg dels segles en una referència inevitable per a la història dels països de cultura catalana.¹

Fets històrics i literaris tan importants no podien passar desapercebuts als autors de literatura llatina d'època medieval i moderna. La llengua llatina, com tothom sap, no va ser únicament la de la civilització romana antiga, sinó que també va ser la llengua de cultura més habitual entre els autors europeus occidentals, com els catalans, en aquesta època. Cal recordar que no va ser fins als segles XVIII i XIX que el llatí va perdre la seua hegemonia a la república de les lletres. Potser la indiscutible superioritat de la literatura llatina clàssica, juntament amb un excessiu, però necessari, interès per la formació de les llengües romàniques i la riquesa de les nacionals, ha provocat que tota literatura llatina no clàssica haja quedat desvinculada dels estudis de literatures nacionals medievals i modernes, com si es tractara d'una mena de «literatura nacionalment apàtrida». Aquest prejudici sobre la literatura llatina medieval i moderna fa que no s'inclouen de forma clara als manuals de literatura catalana (o, si es prefereix, de la Corona d'Aragó) autors com Pere Marsili, Lorenzo Valla o Josep Manuel Minyana, a pesar que van escriure obres molts relacionades amb la Corona catalanoaragonesa i la història catalana.

Ens permetem preguntar-nos si, en l'hipotètic cas que Ramon Llull haguera escrit només en llatí, l'escriptor mallorquí universal hauria patit una manca d'atenció similar. És evident que l'exclusió de Llull dels temaris acadèmics hauria significat la pèrdua injustificable d'un dels autors més importants de l'edat mitjana universal. Aquesta reflexió personal només pretén insistir en la importància de la literatura medieval i moderna escrita en llatí, ja que inclou una gran quantitat i varietat d'obres que, excepte per la llengua, mostren característiques molt similars a les principals obres de les literatures nacionals i, per tant, mereixen la mateixa atenció. De fet, és precisament la concepció «nacional» de la història de les literatures, un concepte propi del

1. Per a un recorregut sobre aquesta literatura, vegeu Belenguier (2009) i Escartí (2012).

Romanticisme, que va acabar al seu moment amb el valor del llatí com a llengua de cultura, i, com a conseqüència, va provocar que els estudis posteriors deixaren orfes unes obres que, per estar escrites en llatí, es consideraven d'alguna manera alienes a les tradicions literàries pròpies.

Una literatura que arriba fins al segle XIX no podia obviar la importància històrica i literària de Jaume I, almenys en la literatura produïda a la Corona d'Aragó i especialment als territoris de llengua catalana, hereus majoritàriament de regnes creats pel rei. L'objectiu del present treball és l'aproximació a la literatura llatina referida a Jaume I, independentment de l'època. La casualitat, o no, ha fet que puguem disposar d'obres dels segles XIV, XVI i XVIII, de manera que ens trobem davant d'un espectre temporal prou ampli que permet conèixer les varietats llatines diacròniques emprades per a descriure les obres del mateix rei. No hem inclòs ací obres llatines miscel·lànies o de contingut més ampli que incloquen referències a Jaume I entre temes més amples. Només tractarem obres dedicades exclusivament al rei. Per aquest motiu, per exemple, no inclourem en aquest treball l'estudi dels *Aragonensium rerum commentarii* del cronista aragonès Jerónimo de Blancas, publicat a Saragossa el 1588, que dedica només un capítol a la biografia de Jaume I.²

PERE MARSILI: *LIBER GESTORUM O CHRONICE ILLUSTRISSIMI REGIS ARAGONUM DOMINI IACOBI, UICTORIOSSIMI PRINCIPIS* (SEGLE XIV)

El 2 de juny de l'any 1314 es va produir a València una escena d'especial significat en la història de la literatura de la Corona d'Aragó. El rei Jaume II el Just, net de Jaume I el Conqueridor, es va reunir amb els personatges més importants de la ciutat al convent de dominics, al costat del riu Túria, per a tractar de diversos assumptes. En aquesta mateixa reunió, el dominic Pere Marsili va regalar al rei un llibre que havia acabat un any abans, titulat *Chronice illustrissimi regis Aragonum domini Iacobi, uictoriossimi principis*, també titulat, segons altres fonts, *Liber gestorum regis Iacobi*. El rei va apreciar públicament el regal. Després de sortir al claustre, va llegir en persona un capítol del llibre i va donar l'enhorabona a l'autor pel resultat.

Quin significat tenia aquest llibre i per què va tenir protagonisme en una reunió en la qual participaven el rei i els principals personatges del regne de

2. El capítol dedicat al rei «Iacobus I Expugnator, Aragonum rex XIII» apareix a les pàgines 156-170 de l'edició de 1588.

València? La resposta és ben senzilla: representava, ni més ni menys, la internacionalització del *Llibre dels fets*, és a dir, la transformació de l'autobiografia del rei Jaume I el Conqueridor en una crònica amb aspectes clars d'oficialitat.³ Aquest procés que hem anomenat «internacionalització» comporta una sèrie de canvis respecte al *Llibre dels fets*. El canvi més evident és, òbviament, el de llengua, ja que la versió de Marsili està redactada en llatí i no en català, però es tracta d'un canvi imprescindible per a poder assolir les corts de l'Europa del segle XIV. Un segon canvi evident és el de la persona narrativa, ja que la crònica de Marsili està redactada en tercera persona, seguint l'estil de les cròniques medievals, a diferència de l'autobiogràfica versió catalana. Hi ha altres modificacions, com la divisió temàtica en quatre llibres i en diferents capítols amb títols temàtics, cosa que no es dona en el *Llibre dels fets*. Però potser la variació més significativa siga la dels freqüents canvis de contingut que Marsili ha inclòs en el seu text, afegint-hi passatges, reduint-ne o eliminant-ne d'altres i transformant l'obra en un llibre nou. Algunes d'aquestes innovacions genuïnes de Marsili mostren la gran originalitat i qualitat literària de l'autor.⁴

El text de la crònica de Pere Marsili es conserva en quatre manuscrits principals. Tres d'ells són del segle XIV: el manuscrit 64 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, el manuscrit 40 de l'Arxiu del Regne de Mallorca i el manuscrit CC 3416 de l'Arxiu Capitular de Mallorca. Cap és complet. El de la Biblioteca Universitària de Barcelona ha perdut els últims catorze capítols, ja que l'últim foli conservat és el 90, de manera que la narració queda interrompuda en el capítol 45 del llibre quart. Els dos conservats a Mallorca tenen la particularitat de contenir únicament el llibre segon, és a dir, la part dedicada a la conquesta de Mallorca. Hi ha una altra característica que coincideix en ambdós manuscrits mallorquins i és que tots dos afegeixen una versió al català, diferent del *Llibre dels fets*, del text de Marsili. Un quart manuscrit important és el 1108 de la Biblioteca de Catalunya, del segle XVI, que té l'enorme importància de contenir el text complet de la crònica de Marsili. En aquest darrer, Jerónimo Zurita hi va fer algunes anotacions marginals que resulten molt interessants, ja que mostren el seu interès a assenyalar les diferències entre la crònica de Marsili i el *Llibre dels fets*.

3. L'oficialitat religiosa pot constatar-se per la presència als oficis religiosos que celebraven els aniversaris de les conquestes de Jaume I, segons demostren les nombroses anotacions marginals que hi ha al manuscrit 40 de l'Arxiu del Regne de Mallorca. Vegeu Biosca (2011).

4. Per a l'estil i la qualitat literària de Marsili, vegeu els treballs de Puche (2012, 2014 i 2015).

Aquest text va ser editat fa tres dècades per M.ª Desamparados Martínez San Pedro (Martínez San Pedro, 1984). Aquesta edició presenta el resultat de la col·lecció dels quatre manuscrits citats, de manera que el text inclou les variants en un aparat crític a peu de pàgina. Una nova edició crítica ha aparegut publicada recentment en el conjunt de les obres completes de Pere Marsili a la col·lecció «Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis» (Biosca, 2015*b*). Martínez San Pedro en va localitzar dos manuscrits més que encertadament va rebutjar per a la seua edició. Es tracta del manuscrit miscel·lani 40 de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona, i el 9/4565 de la Reial Acadèmia de la Història, a Madrid. Són còpies tardanes, dels segles XVII i XIX, respectivament, poc cuidades i incompletes, que no aporten informació interessant per a una edició crítica, ja que procedeixen d'altres manuscrits coneguts i conservats.

El text de Marsili ha estat estudiat de vegades només per a assenyalar-ne la relació amb el text català del *Llibre dels fets*. Independentment dels problemes d'autoria d'aquest llibre, s'ha considerat la possibilitat que el text llatí de Marsili fora anterior al català. En 1800, José Villarroya va atribuir l'autoritat del *Llibre dels fets* a Pere Marsili al seu llibre *Colección de cartas histórico-críticas en que se convence que el rey D. Jayme de Aragón no fue el verdadero autor de la crónica ó comentarios que corren a su nombre*, publicat a València. Aquesta qüestió ha tingut un llarg recorregut entre els investigadors dels segles XIX i XX, però hui ja està superada. Villarroya mateix ja havia reconegut no haver tingut accés al text de Marsili, de manera que es tractava d'una conjectura que no podia provar. D'altra banda, Marsili afirma haver traduït la seua obra del català al llatí, tal com podem llegir a l'*explicit* del text: «hic liber de vulgari in Latinum translatus est». Una altra prova que Marsili va traduir del català al llatí és la presència en la seua crònica de freqüents neologismes llatins que procedeixen de la llengua catalana. Aquests neologismes resulten especialment interessants des del punt de vista de la lexicografia llatina medieval (Biosca, 2013*b*). Per totes aquestes raons, entenem que el debat obert en 1800 per Villarroya s'ha de donar, definitivament, per tancat i superat.⁵

El text de Marsili és especialment interessant per a poder reconstruir l'arquetip del *Llibre dels fets*, ja que procedeix de l'original del text català, hui perdut.⁶ Els manuscrits catalans conservats són posteriors al primer testimo-

5. Alguns autors han estudiat el text de Marsili com una font diferent del *Llibre dels fets*. Per a poder ampliar la informació, vegeu Renedo (2009, 2010, 2011 i 2014).

6. Per a la reconstrucció de l'arquetip del text català, vegeu la nostra proposta a Biosca (2015*a*). Vegeu també Ferrando (2014).

ni de Marsili.⁷ Però, malgrat la gran importància de la versió llatina per a reconstruir aquest arquetip, no hem d'oblidar que no és una traducció literal del text català, sinó una versió adequada a l'interès general de la Corona d'Aragó i al particular de Pere Marsili. Per a aconseguir el primer objectiu, l'autor retrata la figura del rei Jaume I a partir de la informació del *Llibre dels fets*, però l'adapta a la descripció idònia d'un rei guerrer i sant que lluita contra els infidels. Per al segon objectiu, hi afegeix informació abundant referida a l'orde dels dominics. Per això, no és estrany que aparega, per exemple, un capítol dedicat als senyals divins que acompanyaven el naixement de Jaume I, o capítols referits als dominics Ramon de Penyafort i Ramon Martí.⁸ Altres innovacions, entre molts exemples, inclouen la descripció de Mallorca, el *planctus* per la mort dels Montcada a la batalla de Portopí o la descripció del discurs del rei de Mallorca preparant les tropes per a la batalla.⁹ Les diferències de la crònica de Marsili respecte al *Llibre dels fets* són tan importants que el seu text ha de ser considerat una versió intencionadament diferent, i no una simple traducció.¹⁰

BERNARDINO GÓMEZ MIEDES: *DE VITA ET REBUS GESTIS IACOBI PRIMI, REGIS ARAGONUM, COGNOMENTO EXPUGNATORIS* (SEGLE XVI)

Dos segles i mig més tard de la redacció del text de Marsili, el canonge de Sagunt Bernardino Gómez Miedes, aragonès que va habitar majorment a València, redactà una biografia llatina de Jaume I que va titular *De vita et rebus*

7. Per a la descripció dels manuscrits i la bibliografia sobre el *Llibre dels fets* és fonamental la introducció de Ferrando i Escartí de l'edició recent (2010). També és fonamental conèixer l'edició de Jordi Bruguera (1991). Es pot seguir un interessant debat sobre la idoneïtat de determinats manuscrits a Bruguera (2012) i Ferrando (2012), ambdós dins el volum *El llibre dels fets. Aproximació crítica*.

8. Els senyals divins apareixen al capítol 4 del llibre primer. Ramon de Penyafort és descrit als capítols 47-49 del llibre quart. La descripció de Ramon Martí apareix al capítol 25 del llibre quart.

9. El plany sobre els Montcada apareix al capítol 22 del segon llibre, i el discurs del rei de Mallorca, al capítol 31 del mateix llibre. Sobre aquests discursos i altres parts del text de Marsili, vegeu Vinas i Vinas (2004).

10. Pere Marsili també va escriure una carta contra un franciscà que s'havia convertit a l'islam: l'*Epistola ad Abdalla*. Aquest text, inclòs igualment a l'edició de les *Opera omnia Petri Marsili*, va tenir molt poca repercussió, a pesar del seu interès per a la història de la lluita teològica contra l'islam; vegeu Biosca (2012).

gestis Iacobi primi, regis Aragonum, cognomento Expugnatoris. Aquesta obra va aparèixer publicada a València, a la impremta de Pere de Huete, l'any 1582. Dos anys després, el mateix autor va publicar, a la mateixa impremta, una versió castellana del text titulada *La historia del muy alto e invencible rey don Jaime de Aragón, primero deste nombre llamado el Conquistador*.¹¹

L'estudi d'aquesta obra llatina presenta alguna problemàtica per als interessats en la història de la literatura catalana. En primer lloc, la presència de la versió castellana ha afavorit l'accés al text romanç abans que al text llatí, de manera que les característiques del text original queden en part amagades sota la facilitat de l'accés a l'altra versió. Açò és especialment delicat en el cas d'aquest text, ja que la traducció de Miedes no és en absolut fidel al llatí. Encara que l'autor de la versió castellana siga Miedes mateix, i aquest afirme al títol que es tracta d'una versió «compuesta primero en lengua latina [...] agora nuevamente traducida por el mismo autor en lengua castellana», les diferències entre una versió i l'altra són evidents per a qui compare fragments d'ambdós llibres.¹² En segon lloc, el context literari d'aquesta obra és el d'un gènere particular, format per biografies humanístiques llatines dedicades als membres de la monarquia de la Corona d'Aragó. Aquest gènere va tenir un èxit especial en territoris que l'actual separació d'estats ha fet que no sempre es recorde la seua herència de la Corona d'Aragó, com és el sud d'Itàlia.¹³

Les obres llatines humanístiques més conegudes referides als reis catalanoaragonesos van crear-se en l'ambient de la cort napolitana d'Alfons el Magnànim. Efectivament, és ací on van sorgir obres com el poema *Triumphum Alphonso regis Aragonum*, de Giovanni Antonio de Pandoni, més conegut com «Il Porcellio», o l'obra biogràfica *De rebus gestis ab Alphonso primo Neapolitanorum rege*, d'Antonio Beccadelli, més conegut com «el Panormita», publica-

11. Hi ha una edició recent d'aquesta versió castellana amb introducció de Vicent Escartí: Escartí (2008). Per a conèixer el context de la redacció de l'obra de Gómez Miedes, és fonamental Escartí (2008-2009).

12. A l'apartat següent es pot confrontar la versió del text llatí, acompanyada d'una traducció nostra, amb la traducció de Miedes.

13. En aquest sentit, cal destacar el treball fonamental de Mariàngela Vilallonga i del seu equip per a traure a la llum els textos llatins de l'humanisme català i aprofundir en el seu estudi, especialment dins del marc del projecte «Studia Humanitatis» de la Universitat de Girona. Destaquem ací el seu repertori bibliogràfic: Vilallonga (1993). Una bona panoràmica de la historiografia llatina humanística de la Corona d'Aragó pot adquirir-se a partir de Conde Salazar (1995).

da en 1455.¹⁴ Molt pròxima a aquesta obra és la redacció de *De rebus gestis ab Alphonso primo Neapolitanorum rege libri decem*, de Bartolomeo Fazio. Pocs anys abans, en 1445, Lorenzo Valla havia publicat per encàrrec d'Alfons el Magnànim una biografia del pare del Magnànim, el rei Ferran I, titulada *Historiarum Ferdinandi regis Aragoniae libri tres*.¹⁵ Aquest costum d'encarregar una biografia llatina del pare del rei es repeteix a principis del segle XVI, quan Ferran el Catòlic encomana a l'aragonès Gonzalo García de Santa María una vida de Joan II que portarà per títol *Serenissimi principis Ioannis Secundi Aragonum regis uita*. Hi ha més obres en llatí humanístic referides als reis d'Aragó, però la descripció de la literatura produïda gràcies a la política cultural del Magnànim excedeix molt la intenció d'aquest treball.¹⁶ Aquestes limitacions també ens fan excloure les obres hispàniques de l'humanisme llatí.¹⁷

Tornant l'atenció a l'obra de Miedes, resulta en part excepcional, ja que tracta d'un rei molt anterior al segle XVI en què es va redactar. Quina raó va fer que dedicara una obra a Jaume I, un rei tres-cents anys anterior a ell? Escartí ha assenyalat encertadament que el principal motiu pot ser la idoneïtat de la figura de Jaume I com a model d'emperador, juntament amb el fet d'haver sigut el rei fundador del regne de València.¹⁸ Açò hauria donat un marcat caràcter valencià a l'obra escrita per un autor que compartia nació aragonesa i valenciana. Hi ha un precedent molt pròxim a l'obra de Miedes que reflecteix la intenció de recordar la vida del rei fundacional. La vida d'Alfons el Magnànim escrita per Bartolomeo Fazio va ser publicada en 1560, un segle més tard de la seua redacció, de manera que el record del model del rei fundador —el Magnànim en el cas de Nàpols— pot haver sigut un factor important per a la redacció o publicació d'ambdues obres llatines.

El pròleg de l'obra de Miedes evidencia el model llatí de l'autor:

Iacobi primi regis Aragonum, cognomento Expugnatoris, res gestas breuiter, summatimque scribere aggredior, ut cuius diuina uiri uirtus quantum se,

14. Aquesta obra va gaudir d'un gran èxit, com mostra l'alt nombre de manuscrits conservats. Va ser traduïda al català per Jordi de Centelles el mateix segle XV; vegeu Duran, Vilallonga i Ruiz (1990).

15. N'hi ha una traducció al castellà: López Moreda (2002).

16. Potser cal destacar dos obres més dedicades al Magnànim: *Gestarum per Alphonsum Aragonum et Siciliae regem libri quinque*, de Tommaso de Chaula, i *De gestis regis Alphonso I de Aragonia*, de Gaspare Pellegrino.

17. Una bona panoràmica es pot adquirir a partir de Gil Fernández (2005).

18. Vegeu Escartí (2008-2009).

duce gloria, in caelum tollit, ac ceteris Hispanis longe anteit rebus, tantum facta etiam prodantur in apertum, atque in uniuersas gentes, ad quas eiusdem fama peruenit, stylo peruehantur. Operae pretium enim me nostris facturum puto, si praecipuas uirtutes bellicas, quas in Alexandro, in Phyrro et Caesare, summis olim imperatoribus, sigillatim admirari mortales solent.

Junt amb les referències als grans personatges d'època antiga, com Alexandre, Pirros i Cèsar, tots mereixedors d'obres historiogràfiques clàssiques, hi ha una clara declaració d'intencions en la frase «operae pretium enim me nostris facturum puto» (considerare que vaig a fer un esforç que val la pena). Qualsevol coneixedor dels textos llatins clàssics relacionarà aquesta introducció amb el pròleg de l'obra historiogràfica *Ab Vrbe condita* escrita per Livi durant el segle I aC: «facturusne operae pretium sim si a primordio urbis res populi Romani perscripserim nec satis scio nec, si sciam, dicere ausim» (no sé molt bé si vaig a fer un esforç que valga la pena si escric des del principi la història del poble romà, però, si ho sabés, no m'atreuria a dir-ho). La coincidència entre les dos introduccions és tal que Miedes deixa patent la seua intenció de prendre Livi com a model d'historiador. D'alguna manera, aquest punt reforçaria el motiu «cesarià» de l'obra de Miedes, ja que Livi va ser, per excel·lència, l'historiador de l'emperador August. La visió dels fets antics dels romans narrats per Livi s'adequa a la interpretació de la història de Roma sota el prisma de la gran reforma política i social duta a terme per August. Possiblement, Miedes va entendre la tasca de l'historiador d'una manera similar, i pensava en els fets del seu temps mentre descrivia els temps passats.

JOSEP IGNASI BARBERÀ: *TRIUMPHUS VALENTINUS, IACOBI PRIMI ARAGONUM REGIS, VIRTUTE PARTUS ATQUE FORTUNA* (SEGLE XVIII)

El poema *Triumphus Valentinus* de Josep Ignasi Barberà s'emmarca en un moment històric ben diferent dels ambients del textos anteriors. No podem datar amb exactitud l'obra, però diverses raons fan deduir que aquest poema èpic va ser escrit a València a principis del segle XVIII, en el bel·licós context de la Guerra de Successió. La relació entre aquesta guerra i la redacció del poema va més enllà de la pura coincidència cronològica, ja que aquesta pugna entre la dinastia dels Àustria i els Borbó pel tron espanyol va afectar especialment la Corona d'Aragó en general i el regne de València en particu-

lar. El poema està dedicat al Borbó Felip V, l'aspirant al tron que menys suport va rebre, en general, de part dels valencians.

Independentment del moment històric, el context intel·lectual en què es va redactar el *Triumphus Valentinus* és el de la Preil·lustració dels *nouatores*. Aquest moviment intel·lectual va ser especialment important al País Valencià. Cal no oblidar que amb els *nouatores* es va produir un ressorgiment del llatí com a llengua de cultura. Si ens cenyim al context de la redacció del *Triumphus Valentinus*, és a dir, el valencià, podem recordar entre les obres llatines les de Josep Manuel Minyana, Manuel Martí o Gregori Maians mateix. Tots ells escrivien obres en llatí per als seus lectors coetanis. La pròpia vida de Manuel Martí va ser descrita per Maians en llengua llatina.

El *Triumphus Valentinus* es conserva només en manuscrits i mai ha sigut portat a la impremta. Es tracta, en realitat, d'un text que ha passat pràcticament desapercebut al món acadèmic. Només un article en una brevíssima antologia recull l'estudi del text i la descripció de les poques referències bibliogràfiques anteriors. Malgrat tot, el poema va revestir un cert interès entre els seus coetanis, almenys per a Gregori Maians, però aquest interès no va ajudar a portar-lo a la impremta o a garantir-ne l'èxit.¹⁹

De la mateixa manera que les obres *Liber gestorum* i *De uita et rebus gestis Iacobi primi* van ser escrites per a presentar Jaume I com un model de governant, respectivament, a les corts medievals i dels Àustria, el *Triumphus Valentinus* va ser redactat amb la intenció de servir de model per a Felip V, rei que va protagonitzar el principal conflicte monàstic en terres valencianes i que va castigar durament el regne de València per les seues simpaties amb l'aspirant rival. Potser la simpatia de l'autor amb el nou rei de la nissaga dels Borbó pretenia atenuar el càstig patit pels valencians. Malgrat tot, la filiació de Josep Ignasi Barberà amb els partidaris de la dinastia borbònica és, segons es dedueix del poema, indubtable i absoluta.

L'autor és descrit al poema com a «generós». Açò implica que formava part de la petita noblesa valenciana. També sabem per altres fonts que exercia les seues funcions militars. Ho proven altres obres seues, com són el poema *Esphera española reformada*, publicat l'any 1701, i l'opuscle *Describe la entrada que hizo de capitan en propiedad de la noble y real Guarda de Corps don Juan Francisco de Castelví, marqués de Laconi, vizconde de Sanluri, sábado a 23 de enero de 1700*. Ambdues obres mostren l'alegria de Barberà pel canvi dinàstic a la Corona espanyola, i ho representen amb referències

19. Vegeu Biosca (2013a).

mitològiques. Aquestes obres, novament, evidencien la simpatia de l'autor per la causa borbònica.

El *Triumphus Valentinus* mai ha sigut editat. Es conserva en dos manuscrits de la Biblioteca Nacional de Madrid: el 3688, de 127 folis de 290 × 195 mm, i el 3682, de 127 folis de 300 × 205 mm.²⁰ El poema està format per dotze llibres d'uns sis-cents versos cadascun, estructura que mostra haver pres l'*Eneida* de Virgili com a model, amb la qual concorda en nombre de llibres. La coincidència amb el poema nacional romà és constantment cercada per Barberà, fins al punt de descriure amb referències mitològiques olímpiques tots els fets que envolten la vida de Jaume I, a pesar de tractar-se de fets d'època medieval.

L'esquema mètric dels versos del *Triumphus Valentinus* és, novament, coincident amb el seguit per Virgili. Barberà va redactar el seu poema amb hexàmetres dactílics, propis del gènere èpic clàssic. Únicament uns pocs versos inicials, que formen la dedicatòria a Felip V, estan compostos en dístics elegíacs, propis de la poesia elegíaca llatina. Els versos, ben estructurats, respecten la mètrica clàssica quantitativa i segueixen un ritme basat en l'ordre de la quantitat sil·làbica.

El model virgilià és també fàcilment deduïble pel contingut del poema, ja que Barberà descriu tots els fets humans, especialment els bèl·lics, amb un prisma mitològic en què tot té el seu reflex en un món superior dominat pels déus. Es tracta d'un model tret clarament del poema de Virgili i els anteriors models homèrics. La identificació de Jaume I amb Enees com a heroi nacional fundador de la pàtria converteix Barberà, com a poeta, en un emulador de Virgili, narrador dels fets gloriosos dels temps mítics. Aquesta identificació ve marcada per les coincidències evidents i intencionades del *Triumphus* amb l'*Eneida*. Però, igual que l'*Eneida* transmet una lloança a la gran reforma del seu contemporani August, inspirador del poema, el paral·lelisme converteix Felip V en el gran reformador de l'època del poeta i en un legislador tan important per a la història del regne de València com ho va ser August dins la història de Roma.

La gran aspiració del *Triumphus Valentinus*, tant per extensió i temàtica com pels paral·lelismes amb l'*Eneida* de Virgili, no va tenir en absolut ressò. Només els dos manuscrits esmentats mantenen el record d'aquell ambiciós projecte que va convertir el rei Jaume I en un heroi clàssic que caminava entre déus olímpics.

20. Actualment n'estem preparant una edició crítica completa a partir dels dos manuscrits.

TRES LLATINS DIFERENTS PER A UN MATEIX REI

Les tres obres ací estudiades estan redactades en tres tipus diferents de llatí. El *Liber gestorum* de Pere Marsili utilitza el propi d'un catalanoparlant culte del segle XIV. Aquest llatí, poc estable gràficament, de sintaxi poc complexa i marcat per la influència de les llengües vulgars, és conegut com a llatí medieval, encara que es tracta d'un concepte prou ampli que inclou moltes variants literàries d'una extensió cronològica i geogràfica enorme. L'obra de Gómez Miedes, del segle XVI, pertany al llatí humanístic, fruit del Renaixement i de la intenció de seguir al màxim els models clàssics. Es tracta d'un llatí que, de vegades, resulta artificiosos per l'excessiva complexitat sintàctica. Aquesta artificiositat es veu augmentada al llatí neoclàssic de la Il·lustració, propi del poema de Barberà, del segle XVIII, en què l'admiració pels models llatins clàssics més elevats dona forma a unes expressions i a un lèxic innovadors que, fins a cert punt, mostren un excés d'artificiositat. Cada tipus de llatí conforma una llengua literària amb les seues pròpies característiques, que no el fan ni inferior ni superior al llatí clàssic. Seria una errada tan greu considerar que el pas del temps ha implicat una degeneració del llatí com creure que aquesta llengua s'ha perfeccionat amb els segles.

Per a poder comparar els tres tipus de llatí i els tres estils dels autors, pot resultar molt útil la confrontació de passatges en què es narra el mateix esdeveniment. Per a aquesta comparació hem triat una escena, apareguda al capítol 70 del *Llibre dels fets*, que cal ubicar al setge de la ciutat de Mallorca per part de les tropes de Jaume I. Segons la narració del rei, els fets són els següents. El campament de Jaume I depenia de l'aigua d'una riera que baixava des de cert tossal no massa allunyat de la ciutat.²¹ Un cabdill musulmà, de nom Ifantilla, o Ifantil·là, que venia de les muntanyes amb altres soldats, va ajudar els seus compatriotes assetjats prenent el naixement de la riera i desviant l'aigua perquè no arribara al campament dels assetjadors. El rei Jaume, ple de còlera, va enviar Nunó Sanç a prendre el lloc per a recuperar la font i protegir, consegüentment, el proveïment d'aigua. Les tropes del rei ataquen les islàmiques, que fugen derrotades, i capturen i maten Ifantilla. El rei ordena tallar el cap del cabdill islàmic i llançar-lo amb una catapulta dins la ciutat per a provocar el terror i l'abatiment entre els habitants de Mallorca. Fins ací, el resum d'allò narrat al *Llibre dels fets*.

21. La font citada és la coneguda com a font de la Vila, i el lloc de la batalla és el tossal conegut com a puig des Corral dels Moros, molt pròxim a l'actual campus de la Universitat de les Illes Balears.

Donem a continuació els fragments de les tres obres llatines on apareix aquesta escena. Hem actualitzat l'ús d'algunes grafies (com *s/ss*, *v/u*, *i/j*) i la puntuació dels textos. Els acompanyem de la nostra traducció:

Marsili, *Liber gestorum*, II, 25:

Surrexit unus filius diaboli, nomine Ifantilla, et congregavit omnes qui habitabant in montanis, et fuerunt bene quinque milia peditum et centum in equis. Et uenerunt ad montem satis fortem qui est super fontem qui ingreditur ciuitatem. Et ibi, uolens sibi facere nomen, parauit bene quadraginta tentoria, et fregit aqueductum, et deuiare fecit aquam ab exercitu, et per torrentis medium perdebatur. Sed, quia huius aque penuria erat intolerabilis Christianis, cognita huius rei occasione, deliberauit rex mittere contra eum unum caput uel duo cum trecentis militibus, ut cum illis preliarentur et aquam necessariam rehaberent. Iniunctum est Nunoni, et factus est dux missorum, missique sunt sub eo milites trecenti, non tamen omnes sui, sed suis superadditi, et recessit. Sarraceni autem uoluerunt montem occupatum defendere, sed Christiani ascenderunt contra eos insultu mirabili, et deuicerunt eos in monte. Et uenit ad manus eorum Ifantilla, qui erat dux eorum, et absque misericordia extitit interfectus, priuatique sunt uita cum eo bene quingenti, ceteris ad montana fugientibus, et tentoria eorum data sunt in predam, et spolia in direptionem. Caput autem Ifantille tulerunt ad regem in rei geste testimonium, quod rex fecit poni in funda machine et in ciuitatem proici ad terrorem. Reddita est taliter aqua exercitui, de cuius recuperatione omnes gauisi sunt, quia magnam penuriam passi erant.²²

(Va aparèixer un fill del dimoni, de nom Ifantilla, i va congregar tots els qui habitaven a les muntanyes, i van ser més o menys uns cinc mil soldats a peu i cent a cavall. I van anar a una muntanya prou forta que està sobre la font que entra a la ciutat. I allà, volent fer-se un nom, aquell va plantar unes quaranta tendes i va trencar el canal, i va fer desviar-se de l'exèrcit l'aigua, que es perdia per mig d'una riera. Però, ja que la pèrdua d'aquesta aigua era insuportable per als cristians, coneguda aquesta situació, el rei va decidir enviar contra ell un capità o dos amb tres-cents soldats perquè lluitaren contra aquells i recuperaren la necessària aigua. Li va encarregar la missió a Nunó, i aquest va ser nomenat cap dels expedicionaris, i van ser enviats sota les seues ordres uns tres-cents soldats, no tots seus, sinó també amb altres afegits als seus, i va marxar. Malgrat tot, els sarraïns van voler defendre la muntanya ocupada, però els cristians van pujar

22. En donem la versió procedent de la nostra edició (Biosca, 2015*b*). El passatge correspon al capítol 25 del llibre segon, que apareix a la pàgina 111. L'edició de San Pedro inclou el passatge a les pàgines 188-189.

contra ells amb un ímpetu admirable, i els van vèncer a la muntanya. Va caure en les seues mans Ifantilla, que era el cap d'aquells, i va ser mort sense misericòrdia, i amb ell van ser privats de vida uns cinc-cents, mentre els altres fugien a les muntanyes, i les seues tendes van ser donades al saqueig, i les restes, al botí. Van portar el cap d'Ifantilla al rei com a testimoni del que havia passat, el qual el rei va ordenar que el posaren a la fona d'una màquina i que el llançaren dins la ciutat per a causar terror. D'aquesta manera l'aigua va tornar a l'exèrcit, amb la recuperació de la qual tots es van alegrar, perquè havien patit una gran penúria.)

Miedes, *De uita et rebus gestis Iacobi primi*, VI, p. 111-112:

Cum interim Infantillus, eius insulae praepotens Sarracenus, collectitio exercitu ex rusticis et paganis, qui se ex suburbiis in montanas cryptas et inaccessas speluncas, quales ibi sunt, metu exercitus receperant, peditum numero quinque millium, equitum uero centum, in collem quendam ascenderat, ibique tentoria fixerat, unde fons oriebatur, eiusque aqua per media Christianorum castra ducebatur. Sed, fonte ab illis partim obturato, partim per alia loca et alueos illius deriuata aqua, exercitum uehementer commouit. Qua graui iactura turbatis omnibus, eiusque causam suspicantibus, Nunnus, iussu regis cum trecentis leuis armaturae equitibus aduersum riuuli alueum secutus, eo peruenit, ubi Infantillum cum suis imparatum inueniens ex improviso est adortus, ac cum eis uiriliter pugnavit, dum, interfectis quingentis, reliquos in fugam coniecit. Capto Infantillo duce, qui grauiter uulneratus fuerat, direptisque castris, necnon fonte, eodem quo amissus die fuerat, recuperato atque in natium alueum reducto, demum graui uulnere exanimato Infantillo, cum in castra deduci uiuus non posset, abscissum eius caput ad regem delatum est. Qua uictoria uehementer delectatus rex fuit ac, collaudato Nunnio et suis, protinus Infantilli non uiuum corpus, ne Sarracenorum immanitatem imitaretur, sed mortuum caput pro saxo maiori machinae apponi iussit et in urbem proiici. Quo ab urbanis cognito, tamque portentoso expauescentibus iactu, magnus ortus est plangor atque illico desperari coeptum.

(Entretant, Ifantilla, un sarraí poderós de l'illa, després d'agrupar un exèrcit de llauradors i camperols que, per por a l'exèrcit, s'havien retirat dels ravals a les caves de les muntanyes i a les coves amagades que hi ha allà, havia pujat a cert tossal amb cinc mil soldats i cent cavallers, i allà havia plantat les tendes, al lloc on naixia una font que donava aigua al campament cristià. Però, quan la font va ser tapada i l'aigua va ser desviada per altres llocs i canals, l'exèrcit es va preocupar molt. Preocupats tots per aquell sabotatge, i sospitant el seu origen, Nunó, havent eixit per ordre del rei cap a la font del riu amb tres-cents soldats a cavall d'armament lleuger, va anar al lloc, on va atacar de sobte Ifantilla, a qui havia

trobat desprevingut junt amb els seus soldats, i va lluitar fortament contra ells, de manera que en va matar cinc-cents i va expulsar els restants. Capturat el cabdill Ifantilla, que havia sigut greument ferit, i recuperada la font i redirigida al canal original el mateix dia que s'havia perdut, finalment mort Ifantilla per les greus ferides, li van tallar el cap i li'l van portar al rei, ja que no havien pogut portar-lo viu al campament. El rei es va alegrar moltíssim amb aquesta victòria i, després de donar els agraïments a Nunó i als seus, de seguida va ordenar que posaren a una de les grans màquines de setge no el cos viu d'Ifantilla, sinó el seu cap mort, i que el dispararen a la ciutat, perquè així no es repetira l'atreviment dels sarraïns. Quan els de la ciutat ho van saber i van atemorir-se per tan terrible llançament de projectil, va produir-se un gran plor i va començar allà la desesperació.)²³

23. Miedes mateix, com hem explicat abans, va fer una traducció castellana, prou lliure, de la seua obra, titulada *La historia del muy alto e invencible rey don Jaime de Aragón, primero deste nombre llamado el Conquistador*, publicada a València l'any 1584. La versió castellana d'aquest passatge, aparegut a les pàgines 119-120 de l'edició, i de la qual hem actualitzat grafies i puntuació, és la següent: «A esta razón que el rey con todo el campo se estaba en la real, un moro principal de la isla, de los más ricos y valerosos de ella, llamado Infantillo, había ayuntado cierta gente de los rústicos y aldeanos de la isla y, hecho un ejército de hasta cinco mil infantes y cien caballos, los cuales de miedo de los nuestros habían estado muchos días escondidos por las cuevas, o, como allí dicen, garrigas, que están en unos montes muy altos a vista de la ciudad y campo de los cristianos, de manera que se congregaron media legua más arriba de la real, donde nace una fuente cuya agua pasaba por medio del ejército, a fin de tener sus inteligencias con los de la ciudad para cuando saliesen a escaramuzar, dar ellos de través contra los cristianos. Acaeció pues que Infantillo, por hacer tiro y quitar el agua al ejército, mandó cerrar el ojo a la fuente, y la que no pudo estacar, echóla por otra canal, de suerte que quitó del todo el agua al ejército. De lo cual admirados los del campo, y turbados por tan súbita sequedad de tan grande arroyo, sospechando la causa, porque en lo alto a la parte donde nació la fuente se descubría gente nueva, mandó el rey a don Nuño se pusiese en orden con gente para ir a descubrir este daño y remediarlo. Partió luego el día siguiente don Nuño antes de amanecer, por no ser descubierto, con trescientos de a caballo, y subió por la canal arriba hasta llegar donde estaba Infantillo con su gente. Y, hallándolos muy descuidados y durmiendo sin tener puesta centinela, de improviso dio sobre ellos, de manera que mató quinientos, y los demás, huyeron. Pero tomó preso al capitán Infantillo, al cual, por estar herido de muerte y que no podía llegar vivo ante el rey, le mandó cortar la cabeza y llevarla consigo, dando a saco las cabañuelas de los moros, que no fue de poco provecho para los soldados. Mandó luego abrir el ojo de la fuente y restituir toda el agua a su canal y corriente antigua. Maravillosa hazaña, dentro de un día vencer y saquear el real de los enemigos, restituir el agua a su ejército, volver sin ninguna pérdida de los suyos, y traer en triunfo la cabeza del general contrario a su campo. Quedó el rey contentísimo de tan pronta y gloriosa victoria, y alabó muy mucho la valor y diligencia de don Nuño por haber llegado tan presto el agua de la fuente, como la nueva de la victoria, de lo cual se holgó extrañamente todo el campo. Como se descubrió la cabeza de Infantillo, mandó luego el rey, por pagar a los de la ciudad con la misma moneda, que de presto fuesen antes del día

Barberà, *Triumphus Valentinus*, VI, 1-31:

- Barbarus interea, densissima millia ductor
 Infantilla regens, collem conscenderat altum,
 unde perennis aquae riuus, gratissimus agris,
 uoluitur, et regis recreabat castra fluentis.
- 5 Hinc primo cursus alueo tolluntur aquarum,
 Christiadam semoti acie, ne arentiae dirae
 lenimen uitale sitis compesceret ora.
 Trecentos equites acie Iacobus ab omni
 imperat electos inimica inuadere castra,
- 10 uictoresque iterum uetitum conducere fontem.
 Nunnus audentis dux strenuus agminis ibat,
 aduersumque, sequens alueum, quia defluit unda,
 improuisus adest, densosque erumpit in hostes.
 Rupibus in celsis Mauors furit, impia dextris
- 15 arma fauent, sequitur miseros uiolentia fati.
 Monticolae equitata manus dare terga cateruas
 compulsi effugio tandem, passimque cadentium
 caede cruentatur collis. Fugit ipsa Diana
 saxigenas cum forte feras pharetrata fatigat,
- 20 Nympharumque choros secretis condit in antris.
 Numina letiferos horrent quoque magna furores.
 Barbara quingentis animus disiuncta scelestis
 occubere, truci gratissima corpora Diti.
 Dux ipse Infantilla cadit, partumque triumphum
- 25 abscissum ducis inde caput uictoribus auget.
 Laetatur tristi aspectu Iacobus, et urbis
 illud pro saxi mole intra moenia mitti
 ballista stridente iubet. Stupet incola uisu,
 ut tantum periisse ducem, uiresque suorum

gente y artilleros a armar un trabuco junto a la ciudad, en el cual fuese puesto, no el cuerpo vivo, sino la cabeza muerta de Infantillo, envuelta en muchos paños, porque no se hiciese pedazos del golpe y se desfigurase. Armada la máquina, se asestó hacia la plaza mayor de la ciudad. Pues, como los de dentro sintiesen disparar el trabuco y, volviendo los ojos por aquella parte, vieses venir por el aire un tan grande bulto, acudieron al lugar donde cayó. Y, desenvueltos los paños, como vieron ser cabeza de hombre cortada, no faltó quien la conoció muy bien y afirmó ser del capitán Infantillo, en quien tenían puesta mucha parte de su esperanza de remedio. Espantados de tan portentoso tiro, hicieron gran llanto sobre ella, y luego comenzaron a desconfiar de su reparo y defensa».

30 deffecisse dolet nec spem restare salutis,
horrendusque pavor languescere pectora cogit.²⁴

(Entretant, el cabdill bàrbar Ifantilla, dirigint molts milers, va pujar al cim d'un tossal, d'on sortia un riuet d'aigua constant, gratíssim per als camps, que alegrava el campament del rei. El curs de les aigües des d'ací és apartat del seu canal original, lluny de les tropes cristianes, perquè un tap retinga el vital alleujament de la terrible i seca set. Jaume ordena que tres-cents cavallers triats de tot l'exèrcit envaïsquen el campament enemic, i que, després de vèncer, reconduïsquen la font ara vedada. L'audaç Nunó anava davant de capità de la valenta tropa, i, seguint la canal, perquè faltava l'aigua, apareix de sobte, i ataca el gran grup d'enemics. El déu Mart s'enfureix al cim de les roques, les armes impies afavoreixen els vencedors, i la violència del destí persegueix els derrotats. Finalment, la cavalleria fa que les tropes de la muntanya giren l'esquena en desbandada, i el tossal s'ompli tot de sang per la mort dels derrotats. Fuig també Diana en persona amb el seu carcaix mentre fatiga freqüentment les feres de les roques, i amaga els cors de les nimfes dins caves secretes. També les grans divinitats temen els furors assassins. Els cossos dels bàrbars, gratíssim regal per al cruel Plutó, cauen separats dels cinc-cents culpables d'esperit. El mateix cabdill Ifantilla cau, i amb la seua decapitació augmenta el nou triomf dels vencedors. S'alegra Jaume amb semblant afligit, i ordena que amb l'estrident ballesta llancen dins les muralles de la ciutat el cap en comptes d'un tros de roca. Els habitants queden atordits amb la visió de tan gran cabdill que havia mort, i senten que els falten les forces i que no queda lloc per a l'esperança de salvació, i un horrible temor fa que els cors es consumesquen.)

La simple comparació dels tres fragments permet contemplar les diferències entre els textos en llatí medieval, llatí humanístic i llatí neoclàssic de la Il·lustració. El text medieval de Marsili presenta la substitució dels diftongs *ae/oe* per la grafia *e* (*aque* < *aquae*; *preliarentur* < *proeliarentur*), característica pròpia de les grafies del llatí medieval. El llatí humanístic i l'il·lustrat recuperaran posteriorment les antigues grafies clàssiques *ae, oe*.

El nom dels protagonistes varia. El *Llibre dels fets* dona com a nom del cabdill sarraí *Ifantilla*, possiblement derivat de *Fati Allah*. Tots els manuscrits del text català donen el nom *Ifantilla*, llevat del manuscrit 9-4769 de la Biblioteca de la Real Acadèmia de la Historia de Madrid, del segle XVI, conegut en els treballs especialitzats sobre la tradició del *Llibre dels fets* amb la si-

24. El fragment apareix als fulls 50r-50v del manuscrit 3682 i als fulls 52r-52v del manuscrit 3688.

gla N. Aquest manuscrit presenta la variant *Infantilla*. Aquesta forma del nom, possiblement influenciada pel mot *infant*, apareix també a la primera versió impresa completa del text català, efectuada a València l'any 1557 a la impremta de Joan Mey. El text medieval de Marsili presenta la forma dels manuscrits medievals, però els textos de Miedes i Barberà, posteriors a la versió impresa, ja adopten la variant *Infantilla* o *Infantillus*. El nom del noble enviat per Jaume I apareix als manuscrits catalans amb la forma *Nuno*, que cal llegir com a *Nuno* o *Nunó*. Marsili entén aquesta segona lectura i per això l'adapta al llatí amb la forma llatina *Nuno* declinada com un tema en consonant (datiu *Nunoni*). Miedes i Barberà transformen el nom en una versió més pròxima a les formes clàssiques (i emprada per a traduir el castellà *Nuño*) i donen *Nunnius*.

La sintaxi llatina d'aquest passatge de Marsili és clarament medieval, com mostra l'ús sovintejadíssim de conjuncions coordinants (*et* i *sed*, principalment), característica també de la sintaxi medieval catalana. Les coordinacions freqüents no eviten que hi haja subordinacions (*quia*, *cum*), encara que no massa assídues, i alguns ablatius absoluts (*cognita huius rei occasione*). El llatí humanístic de Miedes varia molt aquest aspecte. La subordinació és amplíssima, fins al punt que tot el fragment queda reduït a un curt nombre d'oracions.²⁵ Els ablatius absoluts són igualment extensos al text de Miedes (*capto Infantillo duce... exanimato Infantillo*). D'altra banda, el llatí del poema de Barberà presenta poca coordinació o subordinació, tal com feia el llatí del seu model virgilià.

Potser la part en què resulten més significatives les diferències entre els diversos tipus de llatí és la referida al lèxic. El text de Marsili presenta expressions procedents de la llengua vulgar que donen una nova expressivitat al text (*filius diaboli*, *facere nomen*). Les xifres es donen de forma aproximativa amb l'adverbi *bene* (*bene quinque millia*, *bene quinquaginta*). Aquestes expressions vulgars de vegades s'allunyen de les formes clàssiques, per exemple quan refereix els genets com a soldats *in equis* (*milia peditum et centum in equis*) i no com a *equites*, que és la forma clàssica i l'emprada per Miedes i Barberà. El mateix cas es produeix amb l'ambigüitat de *caput* al text

25. En realitat, la quantitat d'oracions podria haver sigut menor si no haguérem separat oracions introduïdes per relatius inicials (els coneguts com a «falsos relatius»), però hem preferit evitar una puntuació massa allunyada dels usos actuals. La puntuació apareguda a l'edició de Miedes, que, tal com es feia al segle XVI, no segueix criteris sintàctics, no resolva aquest problema.

de Marsili, en què, igual que el català *cap*, pot entendre's com la part del cos o el dirigent d'un grup. Aquesta ambigüitat no es dona al text de Miedes, que emprà *dux*, o al de Barberà, que també inclou *dux* i hi afegeix un subtil *ductor*. El llatí humanístic de Miedes tendeix a incloure lèxic clàssic, a l'estil de les cròniques llatines del Renaixement, en què el món coetani és observat amb els ulls i la llengua dels autors clàssics. Per això, els habitants del camp són *rustici* i *pagani*. Aquest últim adjectiu, que durant segles havia referit un concepte religiós (*pagà*), torna en llatí humanístic al seu significat primigeni i fa referència als habitants d'una localitat menuda, d'allò que en llatí es diu *pagus*. Seguint la mateixa distinció, els habitants de la ciutat de Mallorca són *urbani*, habitants de l'*urbs* de l'illa. Aquest lèxic coincident amb el llatí clàssic no apareix al llatí medieval de Marsili —els *rustici* i *pagani* de Miedes són, segons Marsili, aquells *qui habitant in montanis*—, però sí al llatí il·lustrat de Barberà, en el qual la intenció de formar un lèxic molt pròxim al llatí clàssic dona formes noves més aviat artificioses, com són, en aquest cas, els *monticolae* o *saxigenae*.

Aquest tipus de lèxic, format de vegades per neologismes o cultismes (*pharetrata*, *letiferos*, etc.), és propi del llatí del segle XVIII. Barberà narra la batalla com si es tractara d'un combat de les narracions mítiques (o simplement mitològiques) de l'antiga Grècia o de Roma. N'és un exemple la denominació anacrònica dels rivals com a *Barbari*, o la dels propis com a *Christiadae*. Aquest últim adjectiu, referit als cristians, és especialment interessant, ja que segueix la forma homèrica de denominar els herois pel nom del pare (com *Atrida* o *Pelida* per als fills d'Atreu i de Peleu), emprada per Virgili a la seua *Eneida* (per exemple, *Aeacida*, *Dardanida*, *Tyrrhida*, etc.). El combat descrit per Barberà inclou, com les obres d'Homer i de Virgili, la participació de divinitats com Mars (*Mauors*), Diana, Plutó (*Dis*) o les nimfes.

CONCLUSIONS

El pes de la figura històrica i literària de Jaume I va provocar que hi hagueren obres llatines literàries dedicades al rei, ja que el llatí ha sigut la llengua literària de major ús a l'Europa occidental fins als segles XVIII-XIX. Tres obres fonamentals mostren aquesta literatura: les *Chronice illustrissimi regis Aragonum domini Iacobi, uictoriossime principis*, també conegudes com a *Liber gestorum regis Iacobi*, de Pere Marsili, del segle XIV; el llibre *De uita et rebus gestis Iacobi primi, regis Aragonum, cognomento Expugnatoris*, de Ber-

nardino Gómez Miedes, del segle XVI, i el poema *Triumphus Valentinus Iacobi primi Aragonum regis, Virtute partus atque Fortuna*, de Josep Ignasi Barberà, del segle XVIII. Els autors d'aquestes obres provenien de diferents parts de la Corona d'Aragó: un dominic mallorquí, un canonge aragonès establert a València, i un militar valencià.

Aquestes obres llatines descriuen Jaume I a partir de la informació obtinguda, sobretot, del *Llibre dels fets*, i converteixen les memòries del rei en el retrat d'un personatge literari i un model de governant. Les tres obres ací tractades estan ben relacionades amb els governants del moment. El *Liber gestorum* de Marsili va ser un encàrrec del rei Jaume II el Just (1291-1327) per a mostrar l'exemplaritat de Jaume I en cercles internacionals, i les obres de Miedes i Barberà van ser ofertes com a obres exemplars i van ser, així, dedicades a la família reial de Felip II (1556-1598) i Felip V (1700-1746).

Les fonts de la crònica de Marsili són difícils d'estudiar i han de cercar-se en la pròpia literatura medieval, com prova la referència a la crònica *De rebus Hispanie* de Jiménez de Rada que l'autor fa al pròleg.²⁶ Els models literaris clàssics de les altres obres llatines són, principalment, *Ab urbe condita* de Livi, que serveix de model a Gómez Miedes, i l'*Eneida* de Virgili, imitada per Barberà. Ambdues obres clàssiques formen models que van ser imitats per un gran nombre d'autors, la tria dels quals també coincideix, en part, en qüestions polítiques, ja que aquestes obres de Livi i Virgili feien referència, des de la historiografia i la poesia èpica, a la gran reforma política, cultural i social que suposava l'arribada d'August al poder romà. D'aquesta manera, els models clàssics d'aquestes obres llatines apunten de nou a l'exaltació dels governants coetanis dels autors per equiparar-los a una figura de la rellevància d'August.

Les tres obres llatines ací estudiades pertanyen a períodes històrics separats i, per tant, estan escrites en tres tipus de llatí diferents: el *Liber gestorum* és un clar exemple de llatí medieval, amb influències de la llengua vulgar i una gran riquesa lèxica; la *De uita et rebus gestis Iacobi* de Miedes és un fidel exemple de la historiografia humanística llatina, redactada en un estil que imita de forma certament artificiosa el llatí clàssic, sobretot des del punt de vista sintàctic, i el *Triumphus Valentinus* representa el llatí neoclàssic, superant l'artificiositat del llatí humanístic amb lèxic específic tret d'obres clàssi-

26. La referència a Jiménez de Rada s'inclou al pròleg del *Liber gestorum* i denuncia la poca atenció que l'historiador havia dedicat al rei Jaume I a l'obra *De rebus Hispaniae*; només en fa una breu referència al capítol quint del llibre sisè.

ques i creant-ne de nou. Són tres obres escrites en una mateixa llengua, però en variants ben diferents.

La literatura llatina de tema jaumí, com tota l'escrita en territoris catalans, per autors catalans o referida a temes catalans, és també part inseparable de la nostra literatura. Excloure i oblidar les obres escrites en la llengua més emprada durant segles pels autors catalans ens condemnaria inevitablement a tenir una visió incompleta de la història de la literatura. Tot pas per a corregir la miopia d'aquesta percepció, a més a més, obrirà al lector unes portes que donen pas a una literatura fascinant.

BIBLIOGRAFIA

- BELENGUER, Ernest (2009). *Jaume I a través de la història*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- BIOSCA, Antoni (2011). «Las anotaciones del Sermó de la conquista en el ms. 40 del Arxiu del Regne de Mallorca». *Miscelánea Medieval Murciana*, núm. 35, p. 51-65.
- (2012). «La carta contra el converso mallorquí Abdalá: una obra inédita de Pere Marsili». *Frate Francesco*, núm. 78/2, p. 387-401.
- (2013a). «Èpica llatina per a Jaume I: el poema *Triumphus Valentinus* del novator valencià Josep Ignasi Barberà». *Caplletra*, núm. 55, p. 27-47.
- (2013b). «Neologismos de origen catalán en el latín de Pere Marsili». *Bulletin Du Cange*, núm. 71, p. 127-138.
- (2015a). «La versión latina de Pere Marsili frente a los manuscritos del *Llibre dels fets*: propuesta de *stemma codicum* y reconstrucción del arquetipo». *Revue d'Histoire des Textes*, núm. 10, p. 103-140.
- (ed.) (2015b). *Petri Marsili opera omnia*. Turnhout: Corpus Christianorum-Brepols.
- BRUGUERA, Jordi (1991). *Llibre dels Fets del rei En Jaume*. Barcelona: Barcino.
- (2012). «Prioritats textuais i filiació dialectal del *Llibre dels fets* de Jaume I». A: *El 'Llibre dels feits'. Aproximació crítica*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 37-46.
- CONDE SALAZAR, Matilde (1995). «Un análisis de la historiografía latina renacentista del siglo XV en la Corona de Aragón». *Revista de Lengüas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, núm. 4, p. 249-276.
- DURAN, Eulàlia; VILALLONGA, Mariàngela; RUIZ, Joan (ed.) (1990). *Antonio Beccadelli: Dels fets e dits del gran rey Alfonso: Versió catalana segle XV de Jordi de Centelles*. Barcelona: Barcino.
- ESCARTÍ, Vicent (ed.) (2008). *Bernardino Gómez Miedes: La historia del muy alto e invencible rey don Jaime de Aragón, primero deste nombre llamado el Conquistador*. València: Generalitat Valenciana.

- ESCARTÍ, Vicent (2008-2009). «Els escrits jaumins de l'humanista Bernardí Gómez Miedes (1582 i 1584)». *Revista de Llenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, núm. 14, p. 55-57.
- (2012). «Jaume I, el *Llibre dels fets* i l'humanisme: un model "valencià" per al cesarisme hispànic». *eHumanista*, núm. 1, p. 128-140.
- FERRANDO, Antoni (2012). «Interès dels mss. C i D del *Llibre dels fets* per a la fixació textual de la crònica jaumina». A: *El 'Llibre dels fets'. Aproximació crítica*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 47-84.
- (2014). «A la recerca de l'arquetip del *Llibre dels fets* del rei en Jaume I. Una tradició rica i multilingüe (primera part)». *Estudis Romànics*, núm. 36, p. 185-221.
- FERRANDO, Antoni; ESCARTÍ, Vicent (ed.) (2010). *Llibre dels fets del rei en Jaume*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- GIL FERNÁNDEZ, Luis (2005). «Los Studia Humanitatis en España durante el reinado de los Reyes Católicos». *Península: Revista de Estudios Ibéricos*, núm. 2, p. 45-68.
- LÓPEZ MOREDA, Santiago (2002). *Lorenzo Valla: Historia de Fernando de Aragón*. Madrid: Akal.
- MARTÍNEZ SAN PEDRO, M.ª Desamparados (1984). *La Crònica latina de Jaime I: Edició crítica, estudio preliminar e índices*. Almeria: Gráficas Ortiz.
- PUCHE, Carmen (2012). «Dos pasajes de la conquista de Mallorca en la *Chronica gestorum Iacobi I* de Pere Marsili». *Euphrosyne*, núm. 40, p. 191-207.
- (2014). «Épica y providencialismo en el *Liber gestorum* de Pere Marsili». *eHumanista/IVITRA*, núm. 5, p. 406-423.
- (2015). «Creación literaria en Pere Marsili: el *planctus* por los Montcada en el *Liber gestorum*». *Filologia Mediolatina*, núm. 22, p. 293-317.
- RENEDO PUIG, Xavier (2009). «Dels fets a les paraules i de les paraules al *Llibre dels fets*: observacions sobre la gènesi del *Llibre del rei en Jaume*». A: *Trasllatar i transferir: La transmissió dels textos i el saber (1200-1500)*. Santa Coloma de Queralt: Obrador Edendum, p. 91-120.
- (2010). «Un matrimoni no consumat: Elionor de Castella i Jaume I (Àgreda, 6 VI 1221)». A: *Miscel·lània en honor de Josep Maria Marquès*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 184-191.
- (2011). «La batalla de Portopí según Jaime I (*Llibre dels Fets* 61-67)». A: *Estudios sobre la tradición épica occidental*. Madrid; Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, p. 65-82.
- (2014). «Plors i plans de fuga al palau de la Suda (*Llibre dels Fets* 22-23)». *Estudis Romànics*, núm. 36, p. 223-244.
- VILALLONGA, Mariàngela (1993). *La literatura llatina a Catalunya al segle xv*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VINAS, Agnès; VINAS, Robert (2004). *La conquête de Majorque*. Perpinyà: SASL.